

Таким чином, до кінця XVIII століття, більша частина України, хоч і поділена на генерал-губернаторство та губернії становила історичну цільність території. Усюди запанував загальноросійський устрій - російське самодержавство. Україна вважалася невід'ємною частиною Росії, яка тут розпоряджалася повсюдно і привселюдно. За адміністративним поділом змінилися центри намісництв та губерній. Старі столиці, Глухів та Батурин втрачали своє значення, інші міста, навпаки ставали значними культурними осередками - Новгород Сіверський, Стародуб, Суми, Лебедин, Харків. У нових адміністративних умовах чимало представників козацької старшини досягло блискучої кар'єри. Деякі з них були наділені князівськими і графськими титулами, стали губернаторами і намісниками, губерніальними маршалами. Цей поворот у соціальних відносинах України коли, відповідно до „табелю оронгах" Петро I, змінив українські ронги на російські. На вершину соціальної дробини виніс чимало визначних особистостей: полковник Київський Олександр Безбородько став секретарем Катерини II, а за Павла I - найменшим князем, канцлером Російської імперії, Заводовський став графом, міністром освіти; Кочубей - князь, віце-канцлер; Троцьанський - міністр юстиції; і т.д. Козацька старшина здобула статус „шляхетного російського дворянства" [28, с267].

Змінювалися обставини, змінювалися і люди, декого високий сон не відвернув від України. На правобережній Україні склалися дещо інші стосунки, як на Східній.

Діями там були переважно шляхтичі поляки. Становище селянства різко погіршилося протягом 18 століття. Як уже зазначалося, з позбавленням селян права переходу на інші місця, переважно на незаймані землі, постановою 1783 року, вводилося кріпацтво. Зі зменшенням земельних володінь, зубожілішою, чимала їх частина опинялася у залежності від поміщиків, землевласників, відбувала панщину, проте почувала себе вільною [28, с269-270].

Однак їх значна кількість потрапляючи в кабалу, втрачала свої права і була покріпачена. Здавалося із завершенням XVIII століття закінчувався великий історичний період України, сповнений постійної боротьби з переважаючим військовою потужністю сусіда. Століття поневіряло окупаційними режимами не зламали супротив - в нестерпних умовах під постійною загрозою ополеченні і окатоличення Україна зберегла мову, віру, свої національні особливості, культуру і високі духовні притаманні українській ментальності скарби. Свої мистецькі традиції вдосконалені впродовж століть неволі, не розтратила і не розчинила в культурній експансії панівних держав, - навпаки, талантами і величезними художніми здобутками, збагачувала культуру і мистецтво своїх же не милосердних і жорстоких поневолювачів. Високий духовний рівень українського народу, його освіта, письменство і наука дивували і захоплювали іноземних подорожуючих, перевищуючи духовність метрополії. На цей раз це сталося з Росією, чого ця держава в подальшому не могла стерпіти, допускаючи вандалізм у знищенні переваг. Народ України залишався нездоланною силою, незважаючи на зраду вищої церковної еліти, що у свій час оберігаючи власні багатства, швидко спольщувалося, або ж поспішаючи в Петербург на високі посади, не моргнувши оком, живо

зрусифікувалися. Однак багатьом з них опікав серце вогонь Запоріжжя і подих рідної землі - вони залишалися патріотами хоча б із сумлінням.

XVIII століття завершувало велику і багатогранну культурну епоху. Україна стояла на порозі нового етапу історії проте минушина залишалася винятковим надбанням, як свідчення можливих досягнень хоча б за трохи сприятливих умов. Очевидно, що не в кожній з земель України були такі умови які склалися в гетьманщині, що і дало відрядні результати. В основі їх розвинене духовне життя, однак, як уже підкреслювалося упродовж XVIII століття духовний процес зазнав змін. Зі зміною історичних ситуацій з обмеженням „старожитніх прав і вільностей” та денаціоналізацією старшинної і духовної культури. Такий спадок був неминучий. Освіта стає яскравим показником культури є освіта. Найвищого рівня досягла в Гетьманщині, адже на Правобережжі для простого люду були недоступними польська початкова грамота та єзуїтські школи також в Галичині скасовано австрійською імперією після першого поділу Польщі у 1772 році. Виснажена земля і зубожілим селянством і знедоленим міщанством вважалася найвідсталішою. Тут панували майже повна не писемність, хіба що в кращому стані від селянина знаходилася греко-католицьке духовенство. Замкнена спадкова каста, культурним рівнем не набагато вище підносилося. Тривалим пануванням шляхти та винищуванням Галичини була доведена до відчаю та безликості. Відсутність висококультурної еліти - українського дворянства, повністю з колонізовано давалися знаки. Австрія застала Галичину економічно та культурно відсталою, тож, коли в імперію впроваджувалися нові реформи для зміцнення центральної ради, така провінція не могла залишитися поза увагою. Уряд Марії Терези та її сина Йосифа II очевидно в державних інтересах а прагнув піднести культурний рівень українського населення, що розвивав рівень оздоровлення економіки та організації освіти, - Йосиф II намагався зробити свою імперію взірцем освіченого абсолютизму.

Доля галицьких селян дещо поліпшилася. У 1783 році ліквідовано кріпацтво, яке замінено на панщину. Заходи на духовне піднесення галицького духовенства намітили добу його відродження. У 1808 році була відновлена метрополія у Львові, яка стала разом з Черемиським єпископством центром духовного життя. Для священницької молоді у Відні заснований 1774 році. Богословський інститут, освіту можна було також здобути на Богословському факультеті Віденського університету, як для майбутнього духовенства, така і для урядовців. Невдовзі, у 1783 році, влада заснувала у Львові центральну греко-католицьку семінарію та при Львівському німецькому університеті український факультет - "Stadium Ruthenium" з філософським та богословським відділенням. Це були демонстративні ознаки „освіченого абсолютизму”, що відіграли позитивну роль у пробудженні ще тоді нечисленної галицької інтелігенції. Незабаром з'явилися результати піднесення до активного життя духовенства, що згуртовувалося за патріотичними переконаннями та за церковними, досить консервативними традиціями, а також основою „в одну з дисципліновану цілісність” [19, с.281]. Це духовенство ще користувалося польською мовою в домашньому побуті, публічних виступах, в написаних єпископами посланнях, у протидіях. Проте ця аристократизована верства не була колонізованою і

відмежувалася досить рішуче від будь-яких спроб латинізації.

Свобода народу і незалежність держави стали головним гаслом в Україні.

Незважаючи на терор та нечувані муки, це гасло бурлило в кращих умовах колишньої гетьманщини. Воно пронизувало усі діяння на ниві літератури і мистецтва. А саме гетьманщина висунула найвидатніших творців, що збагатили українську, а також і російську культуру. В основі тих досягнень лежала проста і така важлива справа, як освіта повсюдно підтримана народом, який розумів її потреби. Населення за власною ініціативою засновувало школи і тому початкових шкіл гетьманської України було дуже багато.

У XVIII столітті майже кожне село мало свою школу. де навчалися діти старшини, козаків, духовенства, селян [28, с 211]. Братські школи існували в містах. У Києві залишилася Києво-Могилянська колегія, яка в 1701 році була перейменована на академію. Велику фінансову допомогу їй надав гетьман Іван Мазепа, що й викликало згодом репресії Петра I, після яких академія не змогла піднятися. Важливо додати, що колегія, згодом академія була національною і всестановою, в ній навчалися діти всіх без винятку станів. За Мазепою викладали талановиті вчені та професори, частина з яких була переведена на працю в Росію.

Термін навчання складав 12 років. За цей час студіювали певний обсяг предметів за програмою, подібний до західноєвропейських вищих навчальних закладів, серед яких особливе місце займало вивчення мов. Студенти блискуче володіли латинською, що на той час в усій Європі в наукових закладах була мовою навчань і наукового спілкування. Варто навести лист київського воєводи П. В Шереметьєва до царя від 30-го травня 1667 року.: „Пишуть, государ, к нам, холопам твоим, из Белой Церкви комендант и из инных мест полковники и всех чинов люди, о разных делах польским и латынским письмом тоже и боярин и верного войска запорожского гетьман Иван Мартинович Бруховецкий, полковник к нам, холопам твоим, в местах пишут многие слова латынские, а у нас, холопов твоих переводчика нет, и мы. ответ не пишем и о переводчике вели нам указ учинить, чтобы в твоих делах какой поруче не учинилось, а нам бы холопам твоим в окоме не быть” [38, с.59].

В академії вивчали грецьку, польську, слов'янську, а згодом і французьку мови.

Грецька мова давала доступ до найбагатших скарбниць світової культури, до римських творів і грецьких: Гомера, Аристотеля, Цицерона, Овідія та інші.

З цієї школи вийшло багато освіченого духовенства „більша частина тієї світової інтелігенції, яка протягом 18 століття займала урядові місця,„. [28, с 215].

І хоча академія за царювання Єлизавети та за гетьманування Кирила Розумовського пережила коротке піднесення, однак уже не досягла того рівня ще за часів Мазепи.

Роль академії в розквіті освіти і культури в Україні взагалі надзвичайно велика. Вона була зразком для інших шкіл: для колегіуму в Новоград-Сіверському, згодом переведеного до Чернігова, колегію в Білгороді, згодом у Харкові.

Чимало української молоді вчилася за кордоном. Під тиском імперії Могилянська академія поступово деградувала перетворюючись наприкінці XVIII століття у звичайну семінарію. Проте інтелігенція саме в цьому часі розгорнуло свою наукову і творчу діяльність. З наукового боку перевага надавалася історичним працям,

присвяченим минулому України. Автори їх виступають гарячими патріотами і поборниками незалежності України. Це була та сфера діяльності, в якій можна було торкнутися наболілих проблем і поділитися роздумами в освіченому середовищі, яке, катастрофічно швидко під магічною дією „грамоти про вольності дворянства” міняло не лише зовнішній вигляд, а й свій внутрішній зміст, зрікаючись задля місця в панівній верхівці мови, звичаїв, героїчної козацької минувшини та її свободолюбних ідей. Усе піддавалося тотальній русифікації, що проводилася з подиву гідним цинізмом і брутальним насильством, - переведення церкви під владу московського патріархату, гоніння на українські книжки і на мову - „дабы никакой розни и особого наречия небыло”, бо „справжньою” словянською мовою вважалася російська. Частина освічених діячів взялася розкрити суть тих соціально-політичних змін, що поступали з ліквідацією гетьманства. Тож історичні праці були викликані часом і носили ідеологічний характер - скеровувалися на пробудження національної свідомості. „Історія Русів” поруч з „Енеїдою” І. Котляревського - два епохальних твори, що з'явилися майже в одному часі на переломі століть, стали дзвонами - побудниками. Вони будили українців емоційно, захоплювали силою викладу, - то в стилі памфлету, що неодноразово набирив бунтівливо-драматичної оповіді, то гострої сатири на сучасність, прикритої бурлескно - правостійкою безпечною сміхою, але в тому чи в іншому випадку було це звернення до людської душі, до найпотаємніших куточків свідомості, бо тут яскраво поставала історія та сучасність, велич і героїка, принизливе глузування. „Історія Русі” була немов пророкування про близьке національне відродження України й оправдання нового письменства, з якого те відродження почалося.

Незважаючи на такі неймовірно тяжкі обставини, життя з певними відмінностями проводилися у кожній із частин України, які все частіше зв'язувалися між собою. Але протиставитися мілітарно й економічно, краще з організованою Московщині, уже не було сили. Однак за минулий, так важко прожитий період, Україна досягла величезних успіхів у культурі, бо змогла протистояти колонізації, а також піднести науку й освіту у культурно відсталій Московщині [23, с.174].

2.1 Проблема впровадження стилю класицизм в українське мистецтво

Класицизм став останнім великим стилем європейського мистецтва. Романтизм - хоча таке ж закономірне й історичне явище, але був лише течією, особливим світовідчуттям, художньою манерою. Класицизм - це оглядка назад, однак з амбітним прицілом у майбутнє, де йому вже місця не знаходилося. Тому не раз зазначається, що класицизмом завершувався старий час, бо він в собі ніс повторення і реставрацію давніх епох, отже на ньому замикалася низка великих європейських стилів.

Класицизм творився на ерудованій основі, за ним протягом тривалого часу виступали великі мистецькі віхи: грецька та римська класика, Ренесанс, оскільки грецька манера була тоді панівною, як і в новішому періоді, спираючись на теоретичні праці археологів і вчених XVIII століття переважаючою рисою класицизму є цікавість до минулого, проте в ньому ж з не меншою пристрасністю присутнє прагнення до оновлення. Однак, воно проявилось лише в масштабнішому використанні мистецької спадщини.

І все ж класицизм - це стиль для України в цілому надуманий, запрошений. Для Італії він був органічно природним, і хоча панував тривалий час, не дав високих результатів. Натомість в Україну він був насильно впроваджений, агресивно опановуючи часом і простором. Він ніс з собою чужу ідеологію російської імперії, адже в Росії класицизм став прикриттям жорстокої монархічної політики, надаючи імперії ореола просвіченого абсолютизму, поборника "високої цивілізації". Цією місією позначена насаджена імперією архітектура в Україні. Слід сказати, що Україна в той час складалася з кількох частин, між собою відносно досить незалежних; Галичина входила до складу Австрійської Габсбурзької імперії, Правобережжя - до Польщі (до третього розподілу), Гетьманщина і Слобожанщина - до Російської імперії, південь - степова частина, Крим і побережжя Чорного моря, що поступово відвойовувалося Росією, - до татар та Оттоманської імперії. Таким чином український класицизм єдиного, повсемісного фронту не складав, лишень проявлявся окремими спалахами і за різною ініціативою. Якщо в літературі, насамперед Гетьманської України, він дійсно був "слабким і маловиразним", то, насамперед, в архітектурі він закріпився у низці видатних пам'яток, ансамблів міст, парків. Тут виявилися його визначні риси "високого стилю", бо в значній мірі творилися видатними архітекторами, прославленими в Європі і особливо чинні у Варшаві та Петербурзі, створене якими відзначалося щодо минулого барокового часу абсолютно новим та історично неповторним явищем.

Але класицизм сприймався в Україні двояко: негативно, бо був чужим для української ментальності, несучи в собі прикрити агресію, тотальне духовне покорення, виражаючи несхибну владну волю; а також позитивно, оскільки, спираючись на природне прагнення до простоти, ясності і логічності художнього образу, тобто, базуючись на раціонально-ідеалізуючому архетипі мислення, скеровував до античності, духовних скарбів Греції та Риму, якими наповнялась навчальна програма Києво-Могилянської академії, викликаючи захоплення давньогрецькою міфологією, літературою і філософією. Про це зіткнення з античною культурою ще писав Захарія Копистенський у своїй "Палінодії": "Грецькие то суть мудрости - Платонова и Аристотелева и иных философов грецких, мудрости от части им уделенная!. И мы, россове, если для наук в край немецкие удаемса, где как свое власнее находим, от греков на час короткий поверенное отбираемо, с расторопностью еднак сметье откидуемо, а золото выймуемо".

Велика антична культура особливо поширювалася в часи просвітництва, на ній виховувалося чимало видатних учених, і серед них Григорій Сковорода, які визначали новий художній смак, що проникав у літературу і музику, образотворче мистецтво - архітектуру і малярство.

Однак, на цей раз - класицизм, як уповноважений високої культури античності, йшов не з Греції, а з'явився у завершеній формі амбасадором Росії - він став лицем держави, бо служив їй. Друга половина XVIII століття - розквіт російського класицизму, що повністю демонструвала молода столиця - Санкт-Петербург. Таким чином, класицизм був офіційним мистецтвом і ніс ідеологічне навантаження. Він яскраво підкреслював тріумфуючу Росію після військових перемог над шведами, згодом турками і татарами,

та її нову "цивілізаційну" місію в даному періоді і в майбутньому, оскільки "найвищі досягнення російського класицизму були в архітектурі та скульптурі". І тут, у Росії, суть класицизму в порівнянні з Європою дуже змінилася - він позначався видимим оновленням і в жодній мірі не носив у собі повторення ні тим більше реставрації давніх епох, хоча б тому, що в самій Росії його ні з чим було порівнювати, бо й давнина повставала у суто національному вигляді. Очевидно й те, що повернення до минулого, навіть неймовірними зусиллями, не могло б себе виправдати, - змінився час, змінилися люди.

Ця зміна і набуте політичне становище Росії в очах всієї Європи, - оновлення, що велися з часів Петра I найрішучішими засобами у всіх ділянках суспільного та навіть особистого життя, сприяли достатньо легкому сприйманню чужого мистецького стилю у національних традиціях. Класицизм зайняв чільне місце в російському мистецтві, а насамперед у створенні міських ансамблів, взагалі в побудові міст, що на повну силу проявилось в Україні, особливо на південних землях за течією Дніпра і Дністра, з розкішним побережжям Чорного моря та Кримом. Уся ця величезна територія Запорозьких Вольностей, що була об'єднана в Катеринославське намісництво під владою намісника та генерал-губернатора Григорія Потьомкіна. Ось тут розгорнулося величезне будівництво міст, призначених для всіх повітів, яких, по суті, ще не існувало. Південь швидко заселявся за рахунок утікачів з інших земель, найбільше з Правобережжя та Слобідської України, де вже запроваджувалося кріпацтво. За таємним наказом Потьомкіна (1775) втікачів не повертали і поселяли на скарбових ("казенних") слободах. У 1787 році на півдні України було понад 177000 "казенних" поселенців, у їх числі - рядове запорозьке козацтво. Поступово з міст виділилися: Катеринослав, головне місто намісництва; Херсон, в якому поселялося чимало іноземних купців та утворилися великі торговельні компанії, які торгували з середземноморськими містами Європи; Миколаїв на долішньому Бузі, де зосереджувався флот; нарешті Одеса, яка швидко стала головним торговельним портом.

Поступово ця частина України заселялася кріпаками з Московщини, іншими народностями, адже в містах, особливо в Одесі, було чимало італійців, німців, греків, вірмен, євреїв та ін. Все ж їх було значно менше, ніж корінних жителів, національна ментальність яких заповнювала цю велику українську територію й пронизувалась віками утвердженою духовністю.

Будівництво, яке тут розгорнулося, захоплювало багатьох іноземних архітекторів масштабом просторів та грандіозністю втілення задумів - це була буквально обітована земля, де здійснили свої кращі твори Ф. Боффо, Г. Торічеллі, Л. Станзані, Ф. Ельсон, Т. де Томон та ін.

Класицизм на Україні сприймався з врахуванням умов клімату та природного оточення, дещо інакше, як у Росії. Очевидно, і масштаб будівництва, що мав би вражати грандіозністю, виглядав набагато скромнішим, хоча над генеральними проектами міст трудилось чимало іменитих зодчих. Просісти переглядалися і частіше суттєво перероблялись, залишалась об'єднуюча спільна лінія, як основне мірило, важливою якістю якого сприймалися утилітарність і діловитість. Південь з виходом

до Чорного моря за величезним його значенням рівнявся до виходу в Балтійське море - "прорублене вікно в Європу", і тому ставав південним фасадом імперії. У проектах головною засадою було регулярне планування з прямою сіткою вулиць та геометричними периметрами площ, що передбачало благоустрій міст, прокладку хідників та влаштування бульварів і що головніше - організацію транспорту. Художні форми звернених до античності споруд відзначалися за стильовим монізмом надзвичайною близькістю. Панував колонний портик класично строгих пропорцій, спокійна поверхня стін та чіткий силует цілої споруди - до кінця XVIII століття класицизм повністю зміцнився⁵.

Будуючи за накресленим планом, архітектори враховували значення і величину міст і не повторювали ту ж саму планувальну систему. У більших містах не застосовували прямокутну геометричне правильну систему, яка вадилася б монотонності. Для прикладу - Одеса: в плані міста використано комбінацію двох вуличних систем, що об'єднуються трьома паралельними головними магістралями.

Класицизм в українській архітектурі виглядає надзвичайно масштабно і широко, бо його утворюють три течії, що йшли в Україну різними шляхами: на схід з Києвом та південь - з Петербурга, на Правобережжя та Волинь - з Варшави, на Галичину - з Австрії. А оскільки Варшава була тісно зв'язана з Францією, то її культура безпосередньо за допомогою магнатських покровителів мистецтва проникала в Польщу, - Париж був головним мистецьким орієнтиром.

З кожного з трьох джерел класицизм ніс під стильовим монізмом свої відмінності, викликані різними, передовсім національними та історичними, причинами, що в цілому склали неповторний за багатством виразу образ архітектури, яка в такому вигляді засвідчена лише в Україні.

Таким чином, в Україні зійшлися творчі ідеї багатьох європейських мистців. Їхні особливості були обумовлені рівнем культури їх країн, розвитком освіти, зокрема точних і гуманітарних наук, цікавістю до мистецтва стародавніх Греції та Риму. Працюючи в час поширення філософії Просвітництва, такі архітектори, навіть в умовах вузько утилітарних завдань, або ж суб'єктивних замовлень, несли світлу думку, що спонукувала до свідомого пізнання життя, до поширення освіти, навіть до вільнодумства. Світська архітектура тоді розвивалася ширше сакральної, бо ж у Полтаві, Києві, в південних містах, а навіть у Львові в зв'язку з новими вимогами будувались споруди передовсім для потреб господарських, наукових, культурних. Діапазон призначень споруд розширювався.

В Україні мистецтво класицизму розвивалося від 60-х роках XVIII століття, беручи за початок спорудження Колегії піярів (1762) у Львові, до середини XIX століття. Очевидно, що за цей тривалий час, наповнений значними політичними, соціальними, економічними й культурними змінами, і мистецтво даного скерування, в якому вирувала постійна еволюція, зазнавало піднесення і спадів, або ж тривалих застоїв. У кожній із частин йшов свій, частково замкнений, процес розвитку. Головним чином на його хід впливали історичні події. У Правобережжі будівниче піднесення припадає на 70-90-ті роки XVIII століття, яке після третього розподілу Польщі згасає, спорадично проявляючись у незначних за архітектурною думкою та за призначенням

окремих спорудах. На півдні активізація у 80-х роках XVIII століття продовжувалась, однак у XIX столітті проводилась за індивідуальною ініціативою окремих замовників і без обов'язкового дотримання чистоти стильових норм. Де класицизм особливо був позначений високими досягненнями, то це у містах Києві, Полтаві, Одесі, Львові протягом 20-40-х років XIX століття.

Така активізація будівництва, багатство індивідуальних творчих особистостей, різноманіття мистецьких традицій і вирішень, як польоту людської фантазії в межах окремої споруди, - вся ця унікальна за своїм складом та інтелектуальним підкладом мистецька спадщина ще не знайшла наукового обґрунтування. Однак теоретична думка стосовно класицизму була виражено висловлена Григорієм Сковородою. Його вчення сягало античності і тогочасності, бо у нелегкий час він сміливо проголошував право кожної людини бути людиною, незважаючи на соціальний стан. Він виступав як просвітитель-гуманіст, світогляд якого формувався на науковій спадщині Західної Європи, гуманістичних традиціях української літератури XVII століття та просвітницьких ідеях. Йому античність була органічно близькою, і не тільки філософія та література, а також і мистецтво своїм антропоморфним змістом. Основний постулат філософії Сковороди - визнання людини найвищою у світі цінністю: "Глубоко сердце человеку, паче всех, и человек есть, что в другом истинного человека как Бога", - цитує він слова Єремії в Нарюссі, античність виступала ідеальною мірою в його судженнях. Барокове мистецтво він сприймав стримано, хоча й звертався до барокових літературних жанрів (діалоги, притчі, трактати), та у творчій діяльності не міг позбутися крайностей цього стилю, однак, пізнаючи його естетичну сутність, співставляв з античністю. Суть зображення, - за його думкою, - у формі, в малюнку, бо сама лінія, якою оточена форма, є силою і серцем зображення, його таємницею. Тому малюнок є основою, конструкцією, кісткою (хребтом) у тілі, і художник, не вишколений у малюнку, не зможе "приложить краски".

Однак сприймання цільної форми ще не означає творчого акту. Це так, "если видишь на старой в Ахтиркі церкві кирпичь и вапну и плана ея не понимаешь - усмотрел ли и узнал ея? - Никак! Таким образом, одну только крайнюю и последнюю нарркость вижу в ней, которую и скот видит, а симметрии ея или про. порции и размера, который всему связь и голова материалу, понеже в ней не разумею, для того и ея вижу, не видия ея головы". Але найголовнішим у всьому цьому є задум, бо лише тривале осмислення на основі пізнання багатьох чинників сприяє дозріванню образу та його внутрішнього змісту.

Але "без природы труд сладок быть никак не может", бо для Сковороди прегарний образ твориться на основі принципу мімесіса або наслідування, тобто відбору найкращих частин у природи з метою творення зразкової цілісності, як творилося в античному мистецтві, але творилося вільними мистцями-громадянами. Художник, збагачений наукою, практикою і теорією, не виступав у Греції рабом, а громадянином. Він був виразником великих духовних цінностей, на яких суспільство свідомо основувало своє існування. Тому й для Сковороди художник - це трудівник, відданий за покликанням великій справі.

У своїх творах Григорій Сковорода неодноразово підкреслював прагнення до гармонії пропорцій, до рівноваги сил, коли об'єднуються "польза со красою, красота же с пользою нераздельна", так Сковорода виразив велику суспільну роль мистецтва. Його думка базувалась на досконалому знанні минулого, великого мистецького здобутку, а також на вивченні природи, пізнанні її законів для свідомого процесу творчості. Естетичні уявлення його часу уже не мирилися зі стихійним ремісництвом, проголошуючи високі постулати творчої особистості. Однак, що в поглядах Сковорода для свого часу дійсно нове, то це свідомий заклик до аналізу форми, до розуміння гармонії через охоплення зовнішнього вигляду, поєднаного з внутрішнім змістом. А проголошення гармонії пропорцій без надмірностей передбачало нову ступінь у розвитку малярства й архітектури, перехід до нових естетичних форм, що сприяло активнішому наповненню життєвоспостереженими елементами традиційного іконопису, а в архітектурі - примиренню з впровадженням класичних норм. Таким чином, Сковорода в скупих виразах дає зрозуміти великий потяг його розуму та виробленого художнього смаку до класицизму. В цьому потягу високим зразком служило античне мистецтво.

Очевидно, Сковорода не написав трактату про мистецтво стародавньої Греції, як це зробив німецький учений Йоганн Вінкельман, що видав в 1764 році "історію мистецтва стародавності" на основі глибокого вивчення античної культури та видатних колекцій Італії. Вони обидва були гарячими прихильниками культури античної Греції. Сковорода міг радуватись наверненню до класичних форм, що його, як просвітителя, солідаризувало з європейським прогресивним просвітницьким рухом.

З думками про мистецтво Сковорода виступив у 60-х роках, які поглиблював у наступному часі. А це вже був період важких втрат і переслідувань після сумнозвісних імперських указів: ліквідація гетьманства (1764), скасування слобідських полків (1766) і Запорозької Січі (1775), загальний політично-господарський та культурний занепад України.

Однак Сковорода, як гуманіст-просвітитель, в умовах інтенсифікації суспільного життя та нав'язаної імперської політики рабської покори, знищення освіти і свободи настирливо проповідував самовдосконалення людини через науку, пізнання духовних скарбів, вироблених людством. Античність була для нього високим виразом творчих можливостей людини. І думка про наслідування "природи", яку він часто повторював за Епікуром, у загальному розумінні виражала основний постулат його вчення - природовідповідність, отже пізнання своїх можливостей і використання їх з користю та насолодою для себе, бо "несродна" праця - основне джерело всіх суспільних бід¹¹. Знайти себе - основний пункт його філософії, а це здійснити можливо через духовне самовдосконалення, ґрунтовну освіту. У наверненні Європи до античності (так міг Сковорода зрозуміти явище класицизму) він вбачав загальний великий прогрес суспільства. Проте функціональні норми стилю класицизму могли його не цікавити. Якщо ж Сковорода не вплинув практично на створення в мистецтві ідеалу, досконалої цілості, то в житті своїм вченням вплинув на виховання духовно цільної, зразкової людини, що було не менш цінним і що дало свої результати, -

згадати б роль Сковородинців у заснуванні Харківського університету. Сковорода виховував загальнолюдський ідеал, розуміючи його в дусі Лівія і Платона, бо бачив вершину моральної досконалості в бездоганних образах античності, а в дійсності бачив людину освічену, що "сіє зерна правди, добра і любові до рідного краю та народу, яке засівав Сковорода по Україні прикладом свого життя й творами". Тим потрібнішою була така діяльність на українському ґрунті серед покріпаченого, уярмленого народу, щоб у тих умовах вселяти віру в людину і таким чином звільнити її з нелюдського животіння, даючи надію на відродження минулої слави і свободи. Класицизм в Україні відразу розпочався з кульмінації, яка тривала понад півстоліття, але коли європейський класицизм у 20-30-х роках XIX століття, затиснутий у вузьких межах абсолютизму, переживав кризу, коли античні сюжети з вибраними героями вже не знаходили відгуку у сучасників (згадати долю картини "Леонід при Фермопілах" Ж.Л. Давіда), бо їм не було місця серед буржуазної публіки, що змеркантилилась, прагматизувалася й спрозаїчувалася після наполеонівських війн та після реставрації Бурбонів, у такій атмосфері ідеї класицизму поступово згасали. Тому можна сказати, що в особливій атмосфері Європи класицизм, як щось стильово-цільне, існував порівняно недовго.

Однак у Росії цей стиль затримався й існував поряд з новим художнім явищем - романтизмом. Все ж чистоти форм не зміг оберігати, що, не розвиваючись, костеніли і застосовувались як набір готових рецептів, що його поступово вироджувало в холодний і змертвілий академізм.

Класицизм, як зовнішня стилізація "під античність", неминуче входить в суперечність з національними художніми традиціями. Незважаючи на його ясність, спокій, просвітленість, святково піднесений вигляд цілісності, класицизм органічно не вписується в природне середовище, клімат, усталені віками стосунки і побут людей, не відповідаючи національній ментальності загалом, хоча в той же час пробуджуючи інтелектуальний "голод" за красою античності. Класицизм - мистецтво розумне і раціональне, це торжество конструктивності і дисципліни форм, мистецтво елітарне і чуттєве. Але збудовані в цьому стилі храми з традиційними іконостасами або окремими іконами серед колон не виглядають переконливо і органічно. Українській церкві властиві інші форми, що склалися впродовж віків, від часу Київської Русі, вбираючи візантійські і готичні впливи та створюючи складний поетично-романтичний образ, сповнений трансцендентного, ірреального відчуття просторовості, з духовно-емоційним скеруванням думки, почуття й молитви до сяючого божества.

Романтизм - безпрецедентне явище в українському мистецтві, коли вперше, після тривалого часу руйнації, принижень та рабського поневолення, було піднято голос на звільнення трудового народу від кріпацтва та плекались ідеї про свободу і незалежність країни. Його вплив був дуже широким, ним пронизані майже всі ділянки художнього життя, а також філософські, історичні та літературні науки, навіть природознавчі і медицина¹³. Він стяв великою за історичним і суспільним значенням епохою культури, в якій задіяні вихідці зі всіх суспільних прошарків, включно з найбезправнішими - кріпаками, що визначило різноманіття його форм,

накреслило нові шляхи розвитку образотворчого мистецтва й безмірно поглибило розкриття душевного світу людини.

Романтизм не знав жорстких параметрів стилю класицизму, тож його розвиток і охоплення сфер життя не підлягали вузьким нормативам, що забезпечило активне сприйняття дійсності, як і звертання до минувшини, з розкриттям у тих житейських пластах соціальних причин класової нерівності, історичної несправедливості, але також і національної свідомості та розвинутого почуття приналежності до свого народу й любові до рідної землі. Патріотизм романтиків не підмінявся прагненням до морального ідеалу художників-неокласиків. Ідеалом у новому часі були тогочасна реальність, багатство проявів життя, якою б гіркотою чи радістю вони не були пронизані, - це земля і люди, об'єднані історичним потоком, як спільною долею, священними символами, моральними принципами, національними традиціями й національною самосвідомістю, та це, нарешті, вільна особистість, вихована на духовних цінностях минулого і тогочасного, свободолюбна і безкомпромісна, сповнена могутньої емоційної сили.

Романтизм розкрив небачену раніше програму і ставив проблеми масштабніші за своєю гуманно-соціальною суттю, що були актуальними для свого часу взагалі і зокрема дотичні до окремих країн, отже до України також. Для здійснення накреслень не шукали прототипів в античності з бездоганною характеристикою загальнолюдського ідеалу, а звертались до героїв недавнього минулого, вихідців з народу, безстрашних і непідкупних. Тому знову заговорили герої історичних народних дум і пісень, козацькі ватажки, огорнені легендарною славою борців за долю "миру хрещеного" - української землі та рідного народу. Але таке сміливе звертання до запорозької вольниці стало можливим зі зміною загальноєвропейської атмосфери, в якій ще відблискували спалахи Французької буржуазної революції та відлунювала канонада наполеонівської інвазії, з якою пов'язували численні поневолені європейські народи своє можливе звільнення й здобуття незалежності, з Україною разом.

Шквал найсміливіших надій та райдужних сподівань, що пронісся над Європою, не тільки не вивітрився, а зберігся, спорадично відроджуючись майже в кожній країні декабризмом, визвольними рухами, народними повстаннями, революціями, або ж навпаки - реставраціями старих режимів. Через усе це пройшли романтики, собою відбиваючи діяння з того або іншого боку. Рідко хто з них розчаровувався в накресленій часом програмі життя, віддаючись всеціло призначеній долі. Вони творили себе, творили історію, захоплені безкрайністю своїх діянь, адже чимало з них були наділені кількома гідними творчими музами. А найголовнішим для них було відчуття нового стрижня в тій дійсності, в житті нарешті, в своєму сучасникові, що наповнило їх творчий процес, бо обнова для романтиків - це стимул життя і творчості.

Але час класицизму і романтизму припадає в Україні на період зміни поневолювачів. Відходили в минуле погромні турецько-татарські шквали з пожежами й рабством, натомість запанувало кріпацьке рабство, духовне зубожіння, заборона мови й козацької героїки, нав'язування чужої задушливої волі з вимогою повної покори,

людського приниження й асиміляторського прагнення до знищення національних особливостей українського народу шляхом нав'язування культури панівної нації. Якщо класицизм загалом носив споглядальний характер і мирно міг існувати з активними традиціями пізнього бароко, які по суті ще переважали, проте активніше проявляючись у духовній стезі прагненням до знання, науки, до пізнання нововідкритих давніх цивілізацій, то романтизм ніс обновилення, творячи новий світ за змістом і формою, - таке проявлення в різних країнах було різним. Однак, нові ідеї, що виникали, наштовхуючись на переслідування й розправу з боку режимів, все ж не знищувалися. Вони були невичерпними, бо серед романтиків з'являлися безстрашні люди, які в тяжких умовах проносили високі гасла часу і в Україні долю країни і рідного народу проголошували основною темою мистецтва й своєї діяльності. Але яким би той час не був страшним, все ж він видається великим пробудженням і консолідацією молодих та світлих сил, що з'явилися до боротьби. Тому мав слушність Шеллінг, зазначаючи, що то "чудовий був час. людський дух був розкований, що міг протиставляти свою дійсну свободу всьому існуючому.". Цей час дав Україні Тараса Шевченка.

2.2 Український класицизм

Класицизм, як мистецький стиль сприймався на Україні насторожено і без ентузіазму. Була зрозумілою його підводна частина. Він не заслоняв дійсності, навіть сприяв гармонічнішому та упорядкованішому оточенню, бо дисциплінованим суспільством виражав через споруди громадського призначення. Однак усе це виглядало нав'язливим і чужим, не відповідала національним джерелам, адже вітчизняна спадщина не тільки не поступалася в цінності досвіду класики, а що найголовніше, зберігаючи національну приналежність була сповнена громадянського звучання.

Як вже зазначалося, козацька старшина жила спогадами минулого і визнавала Мазепинський час, як неповторний час високих культурних звершень, хоча і осуджувала монархічну орієнтацію Самойловича і Мазепи, що навіть знайшло критику цього гетьманського самодержавства кінця 17 початок 18 століття в „Конституції Пилипа Орлика” 1710 рік. Наслідки такого стану, невластивого гетьманському урядуванню, обернулося тоді Запорізькому війську не згадали. Козацтво не сприймало монархію, оберігаючи козацьку демократію. Мазепа цю демократію розумів, як некеровану козацьку вільність, від чого усі нещастя України, бо боротьба за владу оберталася великими бідами, руїною, знекровленням. Однак переконати вперту масу, що прагнула участі в управлінні, Мазепа не міг, гостро відчуючи актуальність і необхідність монархічного правління для концентрації сил.

Ідея національної монархії пропагувалася в образотворчому мистецтві, особливо в архітектурі. Починаючи з Давньоруської епохи, в образі величного храму, що втілював непохитність держави. Давня слава Руси та Києва знову відновилася з „виникненням інтересу до проблеми успадкування давньоруської великокнязівської влади українськими козацтвом, вірніше його гетьманом, з'являється новий тип церкви, архітектура якої виражає ідею Української державності" [21, с 198].

Після Версалью у Франції на цей час припадає поява нових „Версалів" в інших європейських державах, що претендували на вираз відродженої могутності (Відень, Берлін). Така ж ціль переслідувалася у розбудові столиці Росії - Петербурга, та згодом в Україні. Неминуче, відгомін тих анархічних ідей докотився до Києва, втілюючись у низці монументальних храмів, були перебудовані, або збудовані у час гетьманування Мазепи на його кошти: Микільський військовий собор, церква Богоявлення, церква Всіх Святих над економічною брамою Києво-Печерської Лаври, розбудовані в стилі бароко Успенський собор лаври та собор Софії. В цілому не менше 20 величних будов було фондовано, або розбудовано гетьманом Мазепою протягом 1687-1706 років [34, с.22-23]. Таким чином, гетьманський храм утверджував нову державність, просякнутий духом сильної авторитарної влади [34, с. 200]. Кілька десятиліть - незначний хронологічний відрізок часу, - заповнені надзвичайним творчим активом, коли з'явилися породжені високим патріотичним піднесенням, величаві храми, свідки тієї пори в яких досягнуто з могутньої художньої сили, як у пам'ятках Київської Русі, архітектурно-художнього синтезу, де малярство - розписи і святково-барвисті іконостаси та скульптура наповнює та розкриває архітектурний образ за козацької доби були створені найпрекрасніші іконостаси, як за живописною майстерністю, так і за віртуозним різьбленням.

І все ж козацький рух, що в цілому відзначався стихійною демократичністю, не сприйняв Мазепинської орієнтації, як і не згоджувався з накинутим Росією самодержавним хомутом. [23, с.171-173].

Класицизм - це стиль для України в цілому надуманий, запрошений. Він ніс собою чужу ідеологію Російської імперії, адже в Росії класицизм став прикриттям великої жорстокої монархічної політики, надаючи імперії ореол просвіченого абсолютизму, поборника „високої цивілізації" [23, с.8]. І все ж спираючись на природне прагнення до простоти, якості і логічності художнього образу, тобто базуючись на національно ідеалізую чому архетипі, мисленні, він скерував до античності, духовних скарбів Греції та Риму, Києво-Могилянської академії, викликаючи захоплення давньогрецькому міфологією, літературою і філософією. Велика антична культура особливо поширювалася в часи Просвітництва, на ній виховувалося чимало видатних вчених, серед них Григорій Сковорода, які визначали новий художній смак, що проникав у літературу і музику, образотворче мистецтво, архітектуру і малярство. Його вчення сягало античності і тогочасності, бо у нелегкий час він сміливо проголошував право кожної людини бути людиною, він виступав, як просвітитель-гуманіст, світогляд якого формувався на науковій спадщині західної Європи, гуманістичних традиціях Української літератури XVII століття та просвітницьких ідеях.

Античність виступала ідеальною мірою в його судженнях. Суть зображення - за його думкою - у формі, в малюнку, бо сама лінія, якою оточена форма, є силою і серцем зображення, його таємницею.

Але „без природы труд сладок быть не может" [35, с.42], бо для Сковороди прегарний образ твориться на основі принципу наслідування, тобто відбору найкращих частин у природи з метою утворення зразкової цілісності, як творилося в античному

мистецтві.

У своїх творах Григорій Сковорода неодноразово підкреслював прагнення до гармонії пропорції, до рівноваги сил, коли об'єднуються „польза с красою, красота ж с пользою не роздельна" [35, с.488].

Думка про наслідування „природи”, яку він часто повторював, у загальному розумінні виражала основний постулат його вчення - природо відповідність, отже пізнання своїх можливостей і використання їх з користю та насолодою для себе, бо праця - основне джерело всіх суспільних бід [35, с.382].

Якщо Сковорода не вплинув практично на створення в мистецтві ідеалу досконалої цілісності, то в житті своїм вченням вплинув на виховання духовно цільної, зразкової людини

В Україні мистецтво класицизму розвивалося від 60-х років XVIII століття, беручи за початок спорудження Колегії піярів (1762) у Львові до середини XIX століття.

Очевидно, що за цей час наповнений значними політичними, соціальними, економічними, культурними змінами, мистецтво даного скерування, якому вирувала постійна еволюція, зазнавало піднесення і спадів, або ж тривалих застоїв.

Зміна епох яскраво продемонструвало в архітектурі: йшлося не стільки про закономірну зміну однієї архітектурної системи іншою, скільки про специфіку архітектури, духовну і матеріальну, що в своїй стильовій вираженості була принесена, створюючи лише даної культурно-історичної епохи. Готові її форми, створені вступали у взаємодію з просторовим середовищем (міським ансамблем), або природним оточенням, таким чином поступово досягаючи органічного злиття й одночасно зберігаючи цілісність своїх якостей і властивостей.

Активне впровадження класицизму на українській землі йшло через три крупні центри: Петербург, Варшаву та Відень.

Варшавський вплив позначився на палацевій архітектурі Волині та Поділля. Не зважаючи на значну кількість італійських зодчих, що працювали в Польщі, і насамперед у столиці орієнтація, в другій половині XVIII століття в справах будівництва скерувалися до архітектури Франції та Англії. Піднесення зазнає Варшава вже після першого розподілу Польщі за короля Станіслава Августа Понятовського, мецената і покровителя мистецтв. Короля наслідувала магнетерія і земляцтво, а навіть міщанство в будівництві характерних палаців та будинків: палацевий комплекс с. Велике Межиріччя (неподалік Корця на Рівненщині), сіл Плотика і Вишнівцеві (Тернопільщина), палац у Тульчині. Окремі палаці проектувалися з обов'язковим парковим оточенням, причому таке оточення було піднесене до високого мистецтва, що своєю нерегулярністю слугувало підкресленню краси класицистичної архітектури. Оформленням численних парків на Україні, зокрема на Волині і Поділлі, займався Ірландець за походженням, садівник-пейзажист Діоніс Маклер. Тут він влаштував близько 45 парків.

Світська палацева архітектура переважала на Поділлі і особливо на Волині, однак багата шляхта будуючи престижні садиби, не менш дбала з тих же позицій про будівництво храмів. Їх архітектура зберігає спільні стильові риси з палацевим будівництвом. Визначальним об'єднуючим елементом був стильови виражений

колонний портик з обов'язковим трикутним фронтоном. Чітко стилістика класицизму виявилася в костьолі Діана Напошука (1795) село Мізоч та Миколаївській церкві (1834) в місті Корець.

Архітектура класицизму у Львові не відзначалася ні масштабністю, ні скільки-будь творчо-оригінальним рішенням. Після першого розподілу Польщі (1772) Галичина опинилася в складі Австрійської монархії; і таким чином Львів, підкреслено провінційним становищем, позбавлений зв'язків з такими столицями, як Париж та Відень, де класицизм не розгорнувся на повну силу, хоча для цього були сприятливі умови. До споруд, збудованих в рамках панівного стилю, можна віднести ратушу, яку звели на місці старої на площі Ринок, приміщення, де тепер розміщується Наукова бібліотека Національної Академії Наук ім.В. Стефаника, споруда міського театру (тепер Український драматичний театр ім. М. Заньковицької).

Якщо торкнутися стилістичних особливостей українського класицизму в східній частині України, то він визначався тут іншим масштабом будівництва міст і садіб, іншими природними умовами та й відміннішими національними традиціями. Привнесені готові проекти тут зазнавали певної поправки згідно з естетичними уявленнями, що тривалий час склалися в Україні. А вони передовсім тяжіли до емоційно-чуттєвого художнього вирішення за рахунок ідеалізуючої тенденції. [3, с.50]

Найвидатніші ансамблі є в Білій Церкві, в помісті Броніцьких, закладеному 1793 р., та славнозвісна Софіївка в Умані, заснована 1796 р., не принижуючи значення інших таких як Качанівка, Кам'янка та ін. А також помістя російських дворян у Криму (Воронових в Алупці, Голіциних в Гострі, Нарішкіних у Місхорі).

Головна сфера другого етапу класицизму - будівництво міських ансамблів і нових міст. Крім того опрацьовувалися генеральні плани з реконструкції старих міст. Крім того опрацьовувалися генеральні плани з реконструкції старих міст. Містобудівні плани стають більш раціональними, вводяться геометрично чіткі периметри, прямі та широкі вулиці, геометричний розподіл районів. Змінилися способи будівництва - класицизм на початку XIX ст. в Україні досягає найповнішого виразу. Для формування стильового вивершення архітектури велике значення мала творчість Івона Старова [3, с.58].

Будівництво, що розгорнулося на південних землях за течією Дніпра і Дністра, на берегах Чорного моря та в Криму, захоплювало багатьох іноземних архітекторів масштабом просторів та грандіозністю втілення задумів - це була буквально обітована земля. Тут здійснили свої найкращі твори Ф. Бофоро, Г. Горічеллі, Л. Стонзані, Ф. Ельсон, Т. Томон.

Проекти переглядалися і частіше суттєво перероблялися, залишалась об'єднуюча спільна лінія, як основне мірило, важливою якістю якого сприймалися утилітарність і діловитість. Південь з виходом до Чорного моря за величезним його значенням рівнявся до виходу в Балтійське море - „прорублене вікно в Європу”, тому ставав південним фасадом імперії.

У проектах головною засадою було регулярне планування з прямою сіткою вулиць та геометричними периметрами площ, що передбачало благоустрій міст, прокладку

хідників та влаштування бульварів ні що головніше - організацію транспорту. Художні форми звернених до античності споруд відзначалися за стильовим монізмом надзвичайною близькістю. Панував колонний портик класично строгих пропорцій, спокійна поверхня стін та чіткий силует цілої споруди - до кінця.

Прикладом міста, що будувалося за цілеспрямованим задумом, є Одеса. Генеральний план Одеси, що розпочинався 1794 р. і закінчений за градоначальника Ришельє в 1814 р., включав комбінацію двох прямокутних вуличних сіток, викликану потребами транспортного сполучення. Більшість вулиць мала відкриту перспективу до моря. Інші міста півдня України формуються і забудовуються також наприкінці XVIII ст.: Єлисаветград, Херсон, Катеринослав, Миколаїв.

Нові вимоги з реконструкції міст, прагнення до ансамблю були застосовані в забудовах Полтави, Чернігова, Харкова, Києва, в яких класицизм залишив виняткові ансамблі і чимало різноманітного призначення споруд, що визначило художній престиж міст.

З кожного з трьох джерел класицизм ніс під стильовим монізмом свої відмінності, викликані різними, передовсім національними та історичними, причинами, що в цілому склали неповторний за багатством виразу образ архітектури, яка в такому випадку засвідчена лише в Україні.

Скульптура класицизму в Україні різноманітна через свої локальні ознаки. Вищим досягненням високого класицизму на теренах Східної України була творча присутність найбільшого майстра світової скульптури Івана Мартова (пам'ятники в Одесі, Таганрозі, Херсоні) творця монументів та архітектурних ансамблів, що всеціло служило класичним прикладом для наступних поколінь пластичного мистецтва. Суперечливо, однак багатообіцяюче, розкрилася скульптура львівського неокласицизму, в яку впліталися величезні досягнення творчого генія Й. Пінзеля та А. Осінського й прихильників Еллади Г. Вівера і А. Мітзера, що в численних меморіальних пам'ятниках втілили величний образ людини.

Живопис класицизму ми будемо розглядати у наступному розділі роботи. Отже, класицизм, як зовнішня стилізація „під античність”, неминуче входить в суперечність з національними художніми традиціями. Незважаючи на його ясність, спокій, просвітленість, святково піднесений вигляд цілісності, класицизм органічно не вписується в природне середовище, клімат, усталені віками стосунки і побут людей, не відповідаючи національній ментальності загалом, хоча в той же час пробуджуючи інтелектуальний „голод” за красою античності.